

O'ZBEK TILI KORPUSI UCHUN TURIZMGA OID MATNLARNING LINGVISTIK BAZASINI YARATISH ASOSLARI

Adizova Nilufar Istamovna,
f.f.f.d., dotsent
nilufaradizova8@gmail.com
Buxoro davlat universiteti

Annotatsiya. Jahon tilshunosligida turizmga oid matnlar va ularning lingvistik, leksik-semantik, diskursiv tadqiqiga doir korpusga asoslangan ilmiy izlanishlarga XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab e'tibor kuchaydi. Sun'iy intellekt va turli tizimdagi axborot texnologiya vositalarining hayotimizdan keng o'rin ola boshlashi bugun bu kabi ishlarning yanada muhim ahamiyat kasb eta boshlaganini ko'rsatdi. Zotan, turizm dunyo hamjamiyatida mamlakatlar iqtisodiyoti, milliy madaniyati, tarixi hamda ijtimoiy hayotining ajralmas qismi, insoniyat faoliyatining barcha yo'nalishlariga bevosita daxldor, eng tez rivojlanayotgan, daromadli sohalaridan biridir. Ushbu maqolada turizmga oid matnlar bazasini yaratish asoslari hamda ularning mazmun-mohiyatiga ko'ra tasniflanishi haqida fikr yuritilgan bo'lib, Buxoro viloyati misolida ayrim misollar keltirilgan.

Аннотация. Во второй половине XX века в мировой лингвистике усилилось внимание к корпусным научным исследованиям, посвящённым лингвистическому, лексико-семантическому и дискурсивному анализу текстов, связанных с туризмом. Активное внедрение искусственного интеллекта и информационных технологий в повседневную жизнь подчёркивает значимость таких исследований в наше время. Туризм стал неотъемлемой частью экономики, национальной культуры, истории и социальной жизни стран мира и представляет собой одну из самых быстроразвивающихся и прибыльных отраслей, охватывающих все сферы человеческой деятельности. В данной статье рассматриваются основы создания базы туристических текстов и их классификация по содержательно-смысловому признаку. В качестве примера приведены некоторые тексты, относящиеся к Бухарской области.

Annotation. In the second half of the 20th century, global linguistics saw an increased focus on corpus-based scientific research dedicated to linguistic, lexico-semantic, and discourse analysis of texts related to tourism. The active integration of artificial intelligence and information technologies into everyday life highlights the relevance of such research today. Tourism has become an integral part of the economy, national culture, history, and social life of countries around the world, and it represents one of the fastest-growing and most profitable industries, encompassing

all areas of human activity. This article explores the foundations for creating a database of tourism-related texts and their classification based on content and meaning. As an example, several texts related to the Bukhara region are presented.

Kalit so'zlar: *turistik matnlar, turistik birliklar, konsept, lingvokulturologiya, madaniy obyektlar, turizm, ziyorat turizmi, sayohat, ichki turizm.*

Har qanday davlat, millat o'zining boy o'tmishi, farovon turmushi, mustahkam iqtisodiyoti, taraqqiy etayotgan sanoati bilan dunyo hamjamiyatida bo'y ko'rsatishga intiladi. Jumladan, O'zbekiston ham zamonaviy turizm industriyasini rivojlantirish uchun barcha zarur manbalarga ega. Buyuk Ipak yo'li ustida joylashgan vatanimiz qulay tabiiy iqlim sharoitlariga, boy tarixiy, madaniy merosga va, ayni paytda, ham ichki, ham xalqaro turizmni rivojlantirish uchun yuqori salohiyatga ega. Xalqlar o'rtasida iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy aloqalarning samarali yo'lga qo'yilishida insoniyat faoliyatining eng tez rivojlanayotgan sohalaridan biri sifatida turizm sohasining til vositalari orqali ta'riflanishi va tasvirlanishi beqiyos ahamiyat kasb etadi. Ushbu sohada olib boriladigan ishlar, o'z navbatida, tilning leksik tarkibini boyitish va kengaytirishga ham jiddiy ta'sir ko'rsatadi.

Ma'lumotlarga qaraganda, dunyoda turizm chuqur tarixiy ildizlarga ega bo'lgan hodisa, uning ilk uchqunlari dastlab, antik va undan keyingi davrlardan boshlangan. Turizm paydo bo'lishining dastlabki davrlarida uning asosiy sayohatchilari olimlar, savdogarlar, badavlat kishilar, elchilar bo'lgan. Ular yangi-yangi yerlarni o'zlashtirish, moddiy manfaatdorlik, to'kin va farovon hayotni izlash bahonasida dunyoning eng rivojlangan sivilizatsiya markazlari, iqlimi, tabiati go'zal bo'lgan joylari, yuksak madaniyatga ega davlatlarga sayohatlarni amalga oshirganlar.

Keyingi davrlarda sport turizmi, elchilik aloqalari, xalqaro hamkorlik, savdo-sotiq, tovar ayirboshlash, joylarni o'zlashtirish kabilar bilan bir qatorda muqaddas e'tiqodlar tufayli musulmonlarning Makka, Madina, Buxoro va boshqa shaharlarga, xristianlarning Quddus, Misr, Rim va Arab mamlakatlariga ziyoratlari asosida diniy turizmning ham shakllanganiga guvoh bo'lish mumkin. Ilk uyg'onish (Renessans) davrida ta'limiy, ma'rifatga asoslangan sayohatlar ham olib borilgan.

Xo'sh, “turizm” o'zi nima? “O'zbek tilining izohli lug'ati” da “turizm”ga “*tourisme~tour* (fr.) – aylanish, sayr, sayohat qilish, dunyoni ko'rish, bilish, o'rganish, dam olish maqsadida tashkil etiladigan sayr-sayohat, sayyohlik – sayohat qilish faol dam olish turlaridan biri sifatida inson faoliyatining turli sohalari bilan chambarchas bog'liq bo'lgan ikki qarama-qarshi – milliy va xalqaro munosabatlar ta'sirida rivojlanadigan jarayon”, deb berilgan [10].

BMTning Turizm tashkiloti ta'rifida esa quyidagicha aks etgan: turizm ijtimoiy, madaniy va iqtisodiy hodisa bo'lib, bu odamlar o'zlarining odatdagi muhitidan tashqaridagi mamlakatlar yoki joylarga shaxsiy yoki ish/kasbiy maqsadlar uchun safar qilishi. Shuning uchun, u mehmonlarning faoliyati bilan ham bevosita bog'liq [3].

Umuman olganda, turizm sohasi inson faoliyatining turli jabhalari bilan o'zaro bog'liq holda milliy va xalqaro jarayonlarning ta'sirida vujudga keladi hamda ushbu soha doirasida qo'llanadigan o'ziga xos milliy leksik birliklar tizimi shakllanadi.

L.M.Goncharova fikricha, “turizm” tushunchasi muayyan til sohiblari ongida mavjud bo'lgan “sayohat” lingvomadaniy konsepti bilan uzviy bog'liq holda predmetlarga emas, balki muayyan voqealarga oid murakkab mental xususiyatli konseptdir. Kontsept – bu har qanday madaniyat uchun muhim va qadrlil bo'lgan, u yoki bu obyekt haqidagi bilimlarni o'z ichiga olgan va tilda uni nomlovchi va tasvirlovchi leksik birliklar to'plamiga asoslangan milliy xususiyatga ega bo'lgan mental ta'limotdir [4]. U muayyan bir millatning madaniy xotirasiga asoslangan bo'lib, keng semantik maydonga ega bo'lgan ijod mahsullari(fenomen) dir.

Har qanday millatning o'ziga xos madaniy merosi, qadriyat va an'analari, urf-odatlar, xulq-atvor normalari hamda milliy xususiyatlari uning tili orqali aks etadi. Shuning uchun ham til va madaniyatni bir-biridan ayro tasavvur etib bo'lmaydi. Til nafaqat millatning milliy-madaniy qiyofasini aks ettiruvchi, ifodalovchi, balki ularni asrash va rivojlantirishga xizmat qilish asosida boshqalarga yetkazuvchi muhim vosita hamdir.

Dunyo tilshunosligida turizm sohasi bo'yicha lingvistik tadqiqotlar uning ekstralingvistik va lingvistik omillarining o'zaro ta'sirini aniqlashga qaratilgan bo'lib, tahlillar lingvokulturologik, antropotsentrik, pragmatik va kognitiv-diskursiv yo'nalishlarda amalga oshirilgan. Lingvistik jihatdan leksik xususiyatlari esa, asosan, *terminologik, leksikografik va diskursiv* tomondan tahlil qilingan [8]. Biroq o'zbek tilida turizmga oid matnlar hali korpus asosida tizimli ravishda o'rganilmaganligi hamda turizm doirasida qo'llanuvchi milliy-madaniy birliklar tadqiqiga ehtiyoj borligiga e'tibor qaratsak, ushbu sohaga oid matnlar hamda leksik birliklarning lingvistik va lingvokulturologik yondashuvlar asosida o'ziga xos xususiyatlari, milliy-madaniy jihatlarini ochib berish fan oldiga muhim vazifalarni belgilab beradi.

Zamonaviy korpuslar – bu ma'lum bir tilda, elektron shaklda jamlangan matnlar to'plamiga asoslangan axborot-ma'lumot tizimi [7] bo'lib, bugungi kunda o'zbek tili korpusi ham tilning lug'at va grammatik sathi kabi uning muhim tarkibiy qismiga aylanib bormoqda. Jumladan, turizm sohasiga doir matnlar korpusini yaratish va bu kabi matnlarda aks etgan milliy-madaniy birliklarni leksik-semantik

jihatdan tahlil qilish hamda tasniflashga korpus lingvistikasi sohasining dolzarb vazifalaridan biri sifatida qarash mumkin.

Bugungi kunda sayohatga chiquvchi kishilarning soni kun sayin ortib bormoqda. Dunyo bo'ylab sayohat qiluvchi kishilar o'sha mamlakatning tarixi, madaniyati, muzeylari, milliy kiyimlari, diqqatga sazovor joylari bilan yaqindan tanishish, mahalliy aholi bilan muloqot qilish, milliy taomlaridan tatib ko'rish kabilarni maqsad qiladi. Mahalliy sayohatchilar esa mamlakatning so'lim go'shalariga dam olish, zavq olish, milliy taomlardan tanovul qilish maqsadida sayohatlar uyushtirishadi.

Sayohatchilar uchun muayyan obyektlar, tarixiy voqealar, mintaqalar, madaniy xususiyatlar, boy o'tmishga ega bo'lgan tarixiy shaharlar, tarixiy shaxslar, milliy kalorit to'g'risida keng ma'lumotlarni taqdim etish, ular bilan yaqindan tanishtirish maqsadida turizmga oid matnlarni korpus asosida jamlash sayyohlar tashrifini yanada kengaytiradi hamda mamlakat iqtisodiyoti, moddiy bazasining o'sishi uchun ham muhim ahamiyatga ega bo'ladi. Ushbu maqsadni amalga oshirishda sayohat qo'llanmalari, yo'riqnomalar, reklama matnlari, katalog va broshyuralar va boshqa shu kabi vositalar turli madaniyat vakillari o'rtasida bog'lanish o'rnatuvchi muhim axborot manbayi sifatida aniq maqsad bilan harakat qilish, tashrif buyuriladigan joylar to'g'risida aniq tasavvur uyg'otish, o'zini erkin va ishonchli his qilish, shu bilan bir qatorda, madaniyat va tilga oid xususiyatlarni ham tarqatish imkonini yaratadi.

Biz biror shaxs, narsa yoki voqea-hodisa haqida ma'lumot berar ekanmiz, avvalo, fikrimizni muayyan matnlar asosida tinglovchiga aniq va ta'sirchan yetkazishga harakat qilamiz. Buning uchun maqsadimizga mos birliklardan foydalanamiz. Shunga ko'ra, turizmga oid matnlarda, asosan, sayohatbop joylar, turli me'moriy obidalar, inshootlar, tarixiy shaxslar, tarixiy voqealar, milliy-madaniy o'ziga xosliklar haqida ma'lumotlar keltiriladi. Bular esa bevosita tilda mavjud bo'lgan o'ziga xos so'z va ifoda birliklari orqali aks etadi.

E.Y.Novikova fikricha, sayyohlik matnlari, bir tomondan, turistlarni ma'lum bir mintaqaga jalb qilishga qaratilgan bo'lib, reklama qilish va ko'ngilocharlik xususiyatlarini namoyon etsa, ikkinchi tomondan, ularga madaniy jihatdan muhim obyektlar, hodisalar, joylar va shaxslar haqida muhim ma'lumotlarni yetkazish, axborot uzatish kabi vazifalarni bajaradi [6].

Yuqorida aytilgan fikrlardan kelib chiqqan holda "turistik matnlar" tushunchasini *"muayyan tarixiy joylar, osori-atiqalar, ko'hna obidalar, ziyoratgohlar, diqqatga sazovor joylar, tarixiy shaxslar, ular yashagan manzil-makonlar, milliy buyumlar, milliy taomlar va boshqa milliy xususiyatlar haqida ma'lumot aks etgan, sayohatchilar diqqatini jalb qilish uchun ularning ta'rif-u tasvirlari keltirilgan matnlar yig'indisi"*, deb xulosalash mumkin.

Buxoro azaldan madaniyat markazi, ilm-ma'rifat o'chog'i, ko'hna va mo'jizaviy bir maskan sifatida dunyo ahlining diqqat-e'tiborida bo'lib kelgan. Buni O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev ham shunday ta'kidlagan edilar: *Buxoroning ko'hna va boqiy shahar; deb atalishida katta ma'no bor. Bu yerdagi qadimiy obidalar, osori-atiqalar, xalqimizning betakror qadriyatlari, beqiyos an'analari asrlar osha yashab kelmoqda... 1993-yilda Buxoro shahrining tarixiy markazi YUNESKOning Butun jahon merosi shaharlari ro'yxatiga kiritilgani uning tarixiy jihatdan bebaholigi, butun ma'rifatli dunyo uchun madaniy va sivilizatsion ahamiyatining to'g'ridan-to'g'ri isboti bo'ldi...*[1]

Shunga ko'ra, qadim Buxoroning turizm salohiyatidan kelib chiqqan holda u yerda saqlangan va bugungi kungacha ko'plab tashrif buyuruvchilarning hayratiga sazovor bo'lib kelayotgan madaniy meros, osori-atiqalar, tarixiy shaxslar, milliy taomlar va boshqa milliy kolorit asosida aks etuvchi matnlarni quyidagicha tasniflash mumkin. Ushbu matnlar chet ellik hamda mahalliy sayohatchilar uchun yo'riqnoma, qo'llanma, ko'rsatma, tavsiya, targ'ibot kabi vazifalarni bajaradi:

- 1) obidalariga oid matnlar;
- 2) kiyim-kechakka oid matnlar;
- 3) tarixiy shaxslarga oid matnlar;
- 4) ziyoratgohlarga oid matnlar;
- 5) inshootlarga oid matnlar;
- 6) voqelikka oid matnlar;
- 7) taomlarga oid matnlar;
- 8) narsa-buyumlarga oid matnlar;
- 9) geografik hududlarga oid matnlar;
- 10) bog'larga oid matnlar;
- 11) dam olish maskanlariga oid matnlar;
- 12) muqaddas qadamjolarga oid matnlar.

Masalan, quyidagi matnda Buxoro geografik hudud sifatida ta'rif etiladi: *Sharq durdonasi sanalmish **Buxoroyi sharif** nafaqat qadimiy obidalar, me'moriy yodgorliklari bilan, balki ilm-fan, madaniyat va ma'rifat tarixi bilan ham mashhurdir. Buxoro “Qubbat-ul islom” deb ta'riflangan, payg'ambarimiz tomonidan “Fohira” (ko'rkam, serhasham-O'TIL, 363) deb nom olgan va “Yo Ollohim! Buxoroni qiyomatgacha o'z panohingda asra! Buxoroliklar qalbini taqvo bilan pok etgin, muloyim qil! Ikki dunyoda saodatmand ayla!”, deb duo olgan yurtdir. Payg'ambarimizning bu ezgu tilaklari ijobat bo'lib, Buxoro islomiy ma'rifat nurlari bilan sayqal topdi, yetti saharif shaharlar qatoridan o'rin oldi. Shu bilan birga, dunyo musulmonlari ziyorat qilishni orzu qiladigan yetti ulug' pirlarga makon bo'ldi.*

Buxoroning dunyoga mashhur muqaddas qadamjolari bo'lmish “Yetti pir ziyoratgohlari” haqida ham bilishni xohlovchilar, ushbu manzil-makonlarni tavof qilishni orzu qiladigan kishilar juda ko'p bo'lib, ular haqidagi ma'lumotlar yozilgan tarqatma va qo'llanmalar muhim ahamiyatga ega:

Buxoro shahri Sharqning mashhur qadimiy shaharlaridan biri. Tasavvufning buyuk vakillari bu yerda yashab, diniy va ijtimoiy faoliyat olib borib, muborak Buxoroning vujudga kelishi va gullab-yashnashi, ma'naviy tarbiya va hissiy ruhni yuksaltirishga o'z hissalarini qo'shganlar.

Yetti pir – Buxoro viloyatining turli tumanlarida joylashgan, muqaddas ziyoratgohlar majmuasi, naqshbandiya tariqatining ketma-ket yetti halqasi. Bu halqa Xoja Abdulxoliq G'ijduvoniyan boshlanib, Xoja Orif Revgariy, Xoja Mahmud Anjir Fag'naviy, Xoja Ali Romitaniy, Xoja Muhammad Boboyi Samosiy, Xoja Sayyid Amir Kulol orqali Xoja Bahouddin Naqshband bilan tugaydi. Buxoroga ziyoratga kelganlarning ko'pchiligi o'z safarlarini Naqshbandiya ta'limotiga asos solgan ma'naviy ustoz Xo'ja Abduxoliq G'ijduvoniy maqbarasini ziyorat qilishdan boshlaydilar...

Xoja Abdulxoliq G'ijduvoniy (1103-1179) payg'ambarning o'ninchi avlodi bilan ma'nan bog'liq. U kishi G'ijduvonda tug'ilgan. Xojagon tariqati asoschisi. O'z qarashlari va ta'limoti bilan islom dini ma'rifati va madaniyati taraqqiyotiga beqiyos hissa qo'shgan mutasavvuf. O'zlarining hikmatnamo qoidalarida insonning o'zligini anglashi, Vatanga muhabbati aks etgan hamda Ollohga yaqin bo'lgan holda foydali mehnat qilish, oila qurish, farzandlar tarbiyasi bilan shug'ullanish, jamiyatga naf keltirish, hunar o'rganishg chorlaganlar. Xo'ja Abdulxoliq G'ijduvoniy davrida maqbara chillaxona vazifasini o'tagan bo'lib, u yerda qirq kunlik jazirama issiq davrda odamlar ibodat qilish uchun kelgan. Vaqt o'tishi bilan muqaddas ibodat joyi ardoqli ziyoratgohga aylandi. Maqbara bugungi namunaviy shaklga ega bo'lishi uchun bir necha zamonadan omon o'tib kelishi kerak bo'ldi. Hozirda Abduxoliq G'ijduvoniy maqbarasi qadimgi Sharqning bir qismi, yer va osmon orasidagi rishta hisoblanadi.

Xulosa qilib aytish mumkinki, mamlakatimizda butun dunyo xalqlari orzu qiladigan darajada katta moddiy va ma'naviy imkoniyatlar mavjud. Ulardan bahramand bo'lgan holda barcha moddiy va ma'naviy resurslarimizdan xalq farovonligi yo'lida to'g'ri foydalanish, ularni targ'ib qilish hamda kelgusi avlodlar uchun ham asrab-avaylashga e'tibor qaratish lozim. Zotan, madaniyatni tildan foydalanuvchi kishilar yaratadi. Ba'zi millatlarda odatiy me'yor, madaniy xususiyatni ifodalovchi etalonlar boshqasi uchun oddiy muloqot vositasi sifatida namoyon bo'ladi. Matnlarda o'z ifodasini topgan milliy-madaniy birliklar har bir xalqning milliy qarashlari asosida o'ziga xos tarzda shakllanadi va ular mazkur til sohiblarining milliy-madaniy boyligi deb qaraladi. Shuning uchun ham sayohat

qiluvchi insonning tasavvurida muayyan millatning madaniy-tarixiy xotiralari bilan bog'liq voqealar jonlanadi va o'sha mentalitetga oid stereotipik so'z va ifodalar shakllanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “2017 – 2019-yillarda Buxoro shahri va Buxoro viloyatining turizm salohiyatini jadal rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida” gi PQ-2980-son Farmoni\2017-yil, 19-may.
2. Elena Manca, Francesca Bianchi. Tourism and tourist promotion around the world: a linguistic and socio-cultural perspective. Salento-2013.
3. Goncharova Л.М. Концепт «путешествие» и его межкультурная представленность в рекламной коммуникации сферы туризма. НИР. Современная коммуникативистика (№ 1, 2012). Москва.
4. Istamovna, Adizova Nilufar. “Leksik birliklarning milliy o'zlik ruhini ifodalashdagi roli (Erkin Vohidov dostonlari asosida)” / Conferences. 2021.
5. Новикова Э. Ю. Жанровые, ценностные и транслатологические характеристики международного туристического дискурса в немецкой и русской лингвокультурах. Автореф. дисс. канд. филол. наука. - Уфа – 2019. - С.13
6. Qarshiyev Abduvali Berkinovich , Tursunov Muhammadsolih Sa'din o'g'li. O'zbek tili milliy korpusini loyihalash. “Kompyuter lingvistikasi: muammolar, yechim, istiqbollar” xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya. Vol. 1 №. 01. 2022. B.94
7. Тайави Я. М. Лингвокультурные реалии во французских туристических путеводителях. Дисс. канд. филол. наук. Воронеж, 2017. -С. 25.
8. Istamovna, A. N. Sayohat turizmiga oid matnlarda milliy-madaniy birliklarning leksik-pragmatik xususiyatlari. “Contemporary technologies of computational linguistics”, 2024. 2(22.04), 479-484-b.